

Mateusz Cudo

Uniwersytet Szczeciński, Instytut Gospodarki Przestrzennej i Geografii Społeczno-Ekonomicznej, ul. Mickiewicza 18, 70-383 Szczecin; e-mail: mateusz.cudo@wp.pl; ORCID: 0000-0002-1385-7578

MIEJSKOŚĆ W ASPEKcie FIZJONOMICZNYM NA PRZYKŁADZIE NOWYCH MIAST W POLSCE. STUDIUM PRZYPADKU WOJEWÓDZTWA ZACHODNIOPOMORSKIEGO

Streszczenie: Celem artykułu jest określenie stopnia miejskości w zakresie fizjonomii tych miejscowości, które od 1990 roku, czyli w okresie transformacji systemowej, uzyskały status miast po raz pierwszy. Cechy jakościowe zabudowy zdefiniowano w oparciu o wskaźnik udziału zabudowy zagrodowej, a cechy wysokościowe na podstawie wskaźnika zabudowy, oznaczającego liczbę mieszkań przypadających na budynek mieszkalny. W ten sposób otrzymano grupę nowych miast w skali kraju o typowo wiejskiej fizjonomii (Głinojeck, Radłów, Świątniki Górne), a w drugiej części artykułu dokładniej zanalizowano ośrodki o niekorzystnych wartościach wskaźnika syntetycznego w województwie zachodniopomorskim (Gościno, Stepnica). Ich przykład świadczy o niedoskonałości stawianych wymogów w ramach procedury nadawania statusu miast, która w większym stopniu powinna uwzględniać fizjonomię potencjalnych miast i weryfikować ten aspekt miejskości.

Słowa kluczowe: nowe miasta, fizjonomia, wskaźnik syntetyczny, miejskość, województwo zachodniopomorskie

THE PHYSIOGNOMIC ASPECT OF URBANNESS ON THE EXAMPLE OF NEW TOWNS IN POLAND. A CASE STUDY OF THE ZACHODNIOPOMORSKIE VOIVODSHIP

Abstract: The aim of the article is to determine the level of urbanness as regards the physiognomy of those settlements which, since 1990, the beginning of systemic transformation, have obtained the status of towns for the first time. The qualitative features of built-up areas were defined using the indicator showing the share of farm buildings, and height using the indicator showing the number of dwellings per residential building. In this way, a group of new towns with a typical rural physiognomy existing in Poland (Głinojeck, Radłów, Świątniki Górne) was obtained, and settlements centres with unfavourable synthetic index values in the Zachodniopomorskie Voivodship (Gościno, Stepnica) were specified. Their example demonstrates the imperfection of the requirements and suggests that the procedure for granting urban status should to a greater extent take into account the physiognomy of potential towns and verify that aspect of urbanness.

Key words: new towns, physiognomy, synthetic indicator, urbanity, Zachodniopomorskie Voivodship

Wstęp

Niniejszy artykuł podejmuje problematykę fizjonomii nowych miast jako jednego z wyznaczników stopnia ich miejskości. Morfologia i fizjonomia zaliczane są do tych aspektów miejskości (Szmytkie i Krzysztofik 2011), na podstawie których konstruuje się pojęcie miasta. Zgodnie z definicją językową (*Słownik...* 2002, s. 345) fizjonomia oznacza „cechy charakterystyczne, oblicze, postać, wygląd czegoś”. Fizjonomia miasta to „nauka traktująca o budowie zewnętrznej miasta, czyli o jego ogólnym obliczu, formach zabudowy oraz rodzajach użytych materiałów budowlanych” (Koter 1974, s. 12), a badania fizjonomiczne koncentrują się na „opisie oraz interpretacji zewnętrznych, bezpośrednio widzialnych w terenie, cech krajobrazu miejskiego, głównie zabudowy”.

Tematyką fizjonomii miast zainteresowali się już w XIX w. geografowie niemieccy (Ratzel 1882; Schlütter 1899). W Polsce program badań geografii miast sformułował Wiktor Ormicki (1932), według którego „fizjonomia miasta” była jednym z pierwszych omówionych zagadnień. Z kolei Zdzisław Simche (1928) zaproponował metodologię sporządzania „planu krajobrazowego”, który zamieścił w monografii Tarnowa (Simche 1930). Ważnym osiągnięciem w przedwojennej Polsce była regionalizacja osadnictwa miejskiego w oparciu o cechy fizjonomiczne, jakiej dokonał Stanisław Leszczycki (1936). W późniejszym okresie większą uwagę poświęcono zagadnieniom morfologicznym. Kazimierz Dziewoński (1962) typologię morfologiczną powiązał z ich zróżnicowaniem funkcjonalnym. Kolejne prace skupiły się na analizach planów wybranych miast (Golachowski 1969; Miszewska 1971; Koter 1979), a także na dalszym rozwoju metod badań koncentracji przestrzennej (Kostrubiec 1972; Golachowski i in. 1974). Podsumowania tradycji i dorobku badań z zakresu morfologii miast w Polsce podjęli się Marek Koter i Mariusz Kulesza (1994), którzy określili także jej perspektywy rozwoju (Koter i Kulesza 2007).

Mimo wypracowanego zbioru metod i koncepcji badawczych z zakresu morfologii i fizjonomii nie wyznaczono zestawu prostych w konstrukcji mierników, które mogłyby znaleźć powszechne zastosowanie w procesie decyzyjnym dotyczącym nadania miejskiego statusu. Wobec braku ilościowych metod identyfikacji jednostek osadniczych tendencja fizjonomiczna, jako „bardziej formalna, [...], wychodząca wyłącznie z widzialnych cech, dających się zaobserwować bezpośrednio w terenie” (Koter i Kulesza 2008, s. 260), stała się dość subiektywną formą oceny przestrzeni. Tym samym pojęcie „krajobraz miejski”, na który składa się także rodzaj zabudowy, rozumiany jako „materiał budowlany, wielkość budynków” (Sokołowski 1999, s. 42), może być różnie interpretowane w zależności od grupy interesariuszy i ich celów. Mimo to Waldemar Cudny (2008) analizę fizjonomii Łodzi i Tomaszowa Mazowieckiego oparł na bonitacji punktowej, metodzie ankietowej i wydanych pozwoleniach na budowę. Syntetyczny wskaźnik morfologii i fizjonomii opracował Robert Szmytkie (2014), dokonując w ten sposób uzupełnienia pracy Dariusza Sokołowskiego (1999), który przy konstrukcji sumarycznego wskaźnika urbanizacji nie uwzględnił tego aspektu miejskości. Ten sam autor (Szmytkie 2018) zaproponował później dobór takich wskaźników,

których konstrukcja byłaby możliwa w oparciu o porównywalne w skali kraju i powszechnie dostępne dane, upublicznione przez GUS.

W pierwszej kolejności należy omówić miejsce fizjonomii w procesie identyfikacji miast zgodnie z wytycznymi zawartymi w obowiązujących ustawach i rozporządzeniach. Na podstawie ustawy z 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym „nadanie gminie lub miejscowości statusu miasta, [...] dokonywane są w sposób uwzględniający infrastrukturę społeczną i techniczną oraz układ urbanistyczny i charakter zabudowy”. Podobne sformułowania zawiera Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 9 sierpnia 2001 r. w sprawie trybu postępowania przy składaniu wniosków dotyczących tworzenia, łączenia, dzielenia, znoszenia i ustalania granic gmin, nadawania gminie lub miejscowości statusu miasta, ustalania i zmiany nazw gmin i siedzib ich władz oraz dokumentów wymaganych w tych sprawach. Zgodnie z nim Rada Gminy jako wnioskodawca zobowiązuje się złożyć szeregi dokumentów, w tym m.in. „wypis z miejscowego planu zagospodarowania przestrzennego gminy lub gmin objętych wnioskiem uwzględniający infrastrukturę techniczną i społeczną, układ urbanistyczny i komunikacyjny oraz sposób zagospodarowania terenu”, a także dodatkowo „informację dotyczącą zabytków architektonicznych, kulturowych, wyznaniowych, charakteru i stanu technicznego zabudowy”. Z kolei w ustawie z 29 sierpnia 2003 r. o urzędowych nazwach miejscowości i obiektów fizjograficznych wprowadzono formalnoprawne rozróżnienie pojęcia wsi i miasta. Zgodnie z nią miasto to: „jednostka osadnicza o przewadze zwartej zabudowy i funkcjach nierolniczych”.

Głównym celem niniejszej pracy jest określenie stopnia miejskości w aspekcie fizjonomii tych miejscowości, które uzyskały status miast po raz pierwszy. Jako zakres czasowy wybrano lata 1990–2020, czyli od transformacji systemowej, która przyniosła zmiany na wielu płaszczyznach funkcjonowania ośrodków, a także od wprowadzenia ustawy o samorządzie gminnym. Słuszność uzyskania i utrzymywania miejskiego statusu oceniono pod kątem fizjonomicznym. Należy jednak podkreślić, iż fizjonomia miasta jest składową morfologii miasta, zwanej także urbomorfologią (Koter 1994). Jako pojęcie węższe nie dotyczy budowy wewnętrznej miasta ani pochodzenia i ewolucji jego części. Wybór zagadnienia fizjonomii i pominięcie innych aspektów morfologicznych, dotyczących rozplanowania miejscowości, wynika ze specyfiki tych ośrodków, które w przeszłości nie posiadały miejskiej tradycji. W przeciwieństwie do miast zdegradowanych, którym po latach przywrócono miejski status, nie odznaczają się one układem urbanistycznym z pozostałościami rynku otoczonego zabudową kamieniczną. Przeprowadzone badania fizjonomiczne miały charakter obserwacji terenowych i analizy danych statystycznych.

Materialy i metody

Dla nowych miast w Polsce, które po raz pierwszy uzyskały miejski status w ciągu ostatnich trzydziestu lat, na podstawie propozycji Szmytkiego (2018) wyznaczono wartości wskaźników dotyczących udziału zabudowy zagrodowej oraz liczby mieszkań przypadających na budynek mieszkalny. Posłużyły do tego

dane GUS dotyczące powierzchni geodezyjnej kraju według kierunków wykorzystania, udostępnione po raz ostatni dla 2014 r., a także zasobów mieszkaniowych według stanu na koniec 2018 r. W przypadku województwa zachodniopomorskiego wykorzystano dane Wojewódzkiego Ośrodka Dokumentacji Geodezyjnej i Kartograficznej w Szczecinie z 2019 r. Oprócz możliwości uzyskania aktualnych danych wybór województwa zachodniopomorskiego wynikał również z faktu, iż w ciągu ostatnich trzech dekad powstało tam najwięcej w skali kraju nowych miast, które nigdy wcześniej nie posiadały miejskiego statusu.

Pierwszy ze wskaźników dotyczy udziału zabudowy zagrodowej. Zgodnie z Rozporządzeniem Ministra Infrastruktury z dnia 12 kwietnia 2002 r. poprzez termin „zabudowa zagrodowa” rozumie się „budynki mieszkalne, gospodarcze i inwentarskie w rodzinnych gospodarstwach rolnych, hodowlanych lub ogrodniczych oraz w gospodarstwach leśnych”. Z kolei w uzasadnieniu wyroku Naczelnego Sądu Administracyjnego z dnia 4 grudnia 2008 r. pojęcie to zdefiniowano jako „zespół budynków obejmujący wiejski dom mieszkalny i zabudowania gospodarskie, położony w obrębie jednego podwórza”. Przyjmuje się, iż miejscowości, które aspirują do grona miast, nie powinny na obszarze zwartej zabudowy posiadać zabudowy typu zagrodowego (Szymtykie i Krzysztofik 2011).

W celu wyznaczenia wskaźnika udziału zabudowy zagrodowej obliczono udział procentowy powierzchni gruntów rolnych zabudowanych w sumarycznej powierzchni gruntów zabudowanych i zurbanizowanych. Grunty rolne zabudowane w Obwieszczeniu Ministra Inwestycji i Rozwoju z 3 stycznia 2019 r. zostały zdefiniowane jako grunty, na których znajdują się m.in.: „budynki przeznaczone do produkcji rolniczej, nie wyłączając produkcji rybnej, [...] budynki przeznaczone do przetwórstwa rolno-spożywczego, [...] budynki mieszkalne oraz inne budynki i urządzenia”. W niniejszym opracowaniu do gruntów zabudowanych i zurbanizowanych zaliczono: tereny mieszkaniowe (symbol B według ewidencji gruntów i budynków), tereny przemysłowe (Ba), inne tereny zabudowane (Bi), zurbanizowane tereny niezabudowane lub w trakcie zabudowy (Bp), tereny rekreacyjno-wypoczynkowe (Bz) oraz grunty rolne zabudowane (Br). W ten sposób uwzględniono wszystkie składowe z wyjątkiem użytków kopalnych (K) i terenów komunikacyjnych (oznaczonych symbolami: dr, Tk, Ti, Tp).

Wskaźnik zabudowy oznaczający liczbę mieszkań przypadających na budynek mieszkalny ma na celu oddanie charakteru zabudowy (przewagi zabudowy jedno- lub wielorodzinnej) i pośrednio jej cech wysokościowych. Zgodnie ze wzorem zaproponowanym przez Szymtykiego (2014) jest wyznaczany jako iloraz liczby mieszkań przez liczbę budynków mieszkalnych.

W przypadku małych miast województwa zachodniopomorskiego, liczących poniżej 20 tys. osób, dwie kategorie wskaźników z zakresu fizjonomii poddano procedurze unitaryzacji. Następnie obliczono iloraz sumy otrzymanych wskaźników cząstkowych przez ich liczbę, zgodnie z procedurą konstrukcji wskaźnika syntetycznego Perkala (Runge 2006). W ten sposób otrzymano wartości z przedziału od 0 do 1. Wyniki dla nowych miast porównano, określając także ich pozycję w hierarchii zachodniopomorskich małych miast.

Analiza fizjonomii nowych miast w Polsce

W latach 1990–2020 łącznie 120 miejscowości uzyskało status miasta. W tym samym okresie czasu tylko jedno miasto zostało zdegradowane, w wyniku włączenia Wesołej w granice administracyjne Warszawy. Wzrost liczby miast nie wynika z rosnącej urbanizacji miejscowości, nie znajduje też na ogół odzwierciedlenia w ich poziomie rozwoju społecznego i gospodarczego. Zmiany statusu są coraz częściej uwarunkowane działaniami oddolnymi, które zależą od determinacji i poparcia lokalnych władz oraz społeczności. Wiesław Drobek (2002) taką swobodę i możliwość współdecydowania o statusie ośrodka tłumaczył jako przejaw samorządności lokalnej. Z kolei Robert Szymtykie i Robert Krzysztofik (2011) zjawisko polegające na rzeczywistym dążeniu do wyróżnienia się i zwiększenia rangi ośrodka poprzez zmianę statusu na miejski rozpatrywali w kontekście dyfuzji idei umiastowienia oraz usamodzielnienia.

Ryc. 1. Rozmieszczenie nowych miast w Polsce i ich klasyfikacja według wartości wskaźników z zakresu fizjonomii

Źródło: opracowanie własne.

W ostatnim trzydziestoleciu zbiór nowych miast utworzyły w większości miasta restytuowane (łącznie 99). Wśród nich 9 miast w województwie śląskim, po włączeniu w granice innych miast, ponownie odzyskało samodzielność. Z kolei 21 ośrodków zostało miastami po raz pierwszy, co stanowi 17,5% ogólnej liczby. Pod względem rozmieszczenia w skali kraju (ryc. 1) najwięcej nowych miast bez tradycji miejskich znajduje się w województwie zachodniopomorskim (sześć) i mazowieckim (cztery). W pozostałych przypadkach wystąpił jeden nowy ośrodek lub dwa ośrodki, a w siedmiu województwach nie zanotowano ich wcale.

Wskaźnik udziału zabudowy zagrodowej przyjął wartości od 0 do 70,8%, w tym sześć ośrodków (ryc. 1) zanotowało niższe wartości wskaźnika względem średniej dla małych miast w Polsce, liczących poniżej 20 tys. osób. Wskaźnik zabudowy oznaczający liczbę mieszkań przypadających na budynek mieszkalny przyjął wartości od 1 do 12,6. Najwyższe z nich wystąpiły w przypadku dwóch

Tab. 1. Nowe miasta w Polsce i wartości wskaźników z zakresu fizjonomii

Nazwa ośrodka	Rok uzyskania statusu miasta	Wskaźnik udziału zabudowy zagrodowej według stanu na 1 stycznia 2014 r. [%]	Wskaźnik zabudowy (liczba mieszkań przypadających na budynek mieszkalny) według stanu na 31 grudnia 2018 r.
Golczewo	1990	15,8	2,8
Sędziszów	1990	28,6	2,3
Zwierzyniec	1990	11,3	1,8
Krynica Morska	1991	16,4	2,1
Czarna Woda	1993	17,0	1,8
Borne Sulinowo	1993	0,0	12,6
Gliniojeck	1993	70,8	1,9
Siechnice	1997	27,3	5,4
Świątniki Górne	1997	64,4	1,0
Halinów	2001	2,5	1,1
Olszyna	2005	55,1	2,5
Radłów	2010	67,9	1,1
Szepietowo	2010	7,5	1,2
Tychowo	2010	23,1	2,5
Gościno	2011	35,7	2,2
Mrozy	2014	8,6	1,1
Stepnica	2014	39,0	2,4
Mielno	2017	–	2,5
Morawica	2017	–	1,3
Sanniki	2018	–	1,5
Tułowice	2018	–	2,7
Średnia dla małych miast w Polsce		16,3	2,3

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS.

wyróżniających się ośrodków (Borne Sulinowo, Siechnice). Współczynnik zmienności dla wskaźników w grupie nowych miast wyniósł odpowiednio 78% i 95%. Świadczy to o dużym zróżnicowaniu ich wartości, a tym samym o różnym stopniu ich miejskości w zakresie fizjonomii (tab. 1).

Wysokie wartości wskaźnika udziału zabudowy zagrodowej, powyżej 50%, przy jednocześnie niskich wartościach wskaźnika zabudowy oznaczającego liczbę mieszkań przypadających na budynek mieszkalny, poniżej 2, świadczą o typowo wiejskiej fizjonomii i wystąpiły w przypadku trzech nowych miast (Głinojeck, Radłów, Świątniki Górne). Przeważa w nich zabudowa niska, jednorodzinna, której znaczny udział stanowi zabudowa zagrodowa. Z kolei najwyższy stopień miejskości w zakresie fizjonomii wystąpił w przypadku dwóch zachodniopomorskich miast – Bornego Sulinowa oraz Golczewa, które jako jedyne zanotowały korzystne wartości obu wskaźników względem średniej dla wszystkich małych miast w Polsce (tab. 1). Pierwsze z nich cechuje brak zabudowy zagrodowej i wysoka wartość wskaźnika zabudowy (powyżej 12), co znajduje swoje odzwierciedlenie w licznych blokach wielopiętrowych. Miejska fizjonomia Golczewa, choć bardziej zbliżona do średniej, wynoszącej ponad 16% w zakresie udziału zabudowy zagrodowej oraz ponad 2 mieszkania na budynek mieszkalny, świadczy o słuszności uzyskania miejskiego statusu na podstawie aspektu fizjonomicznego.

Szczegółowa analiza fizjonomii nowych miast w województwie zachodniopomorskim

W badanym okresie (pomiędzy 1990 a 2020 r.) największa liczba nowych miast, które uzyskały miejski status po raz pierwszy, wystąpiła w województwie zachodniopomorskim. Były to kolejno: Golczewo (1990), Borne Sulinowo (1993), Tychowo (2010), Gościno (2011), Stepnica (2014) oraz Mielno (2017). Ponadto w 2004 r. status miasta uzyskał Dziwnów, jednak z racji tego, iż miał tradycje miejskie w przeszłości (Najgrakowski 2009), nie został uwzględniony. Znajduje to swoje potwierdzenie w danych zawartych w „Szczecińskim Dzienniku Wojewódzkim” (1947), gdzie Dziwnów znalazł się w wykazie miast na terenie Ziem Odzyskanych, choć już rok później (1948) w podziale administracyjnym województwa szczecińskiego został zaklasyfikowany jako wieś. W latach 1958–1972 Dziwnów miał status osiedla typu miejskiego, jednostki pośredniej pomiędzy wsią i miastem, który nadawano miejscowościom robotniczym, uzdrowiskowym bądź rybackim.

Golczewo położone jest w północno-zachodniej części województwa, na terenie powiatu kamieńskiego, przy drogach wojewódzkich nr 106 i 108. Mimo iż status miasta uzyskało 1 stycznia 1990 r., wciąż podkreśla się ten fakt, używając do celów promocyjnych hasła „Golczewo – Pierwsze Miasto III Rzeczypospolitej”. Miejską fizjonomią odznacza się zabudowa w formie kamienic po obu stronach ul. Zwycięstwa (ryc. 2), a także bloki mieszkalne w rejonie ul. Papieża Jana Pawła II, ul. Witosa i ul. Osiedle Zdrojowe.

Ryc. 2. Fizjonomia zabudowy Golczewa – najstarszego z omawianych miast w województwie zachodniopomorskim

Źródło: opracowanie własne.

Borne Sulino leży we wschodniej części województwa, na terenie powiatu szczecineckiego. Miało charakter zamknięty i pełniło funkcję garnizonu wojskowego, gdzie do 1992 r. stacjonowała 6 Witebsko-Nowogródzka Gwardyjska Dywizja Zmechanizowana. Po opuszczeniu przez żołnierzy radzieckich zostało przekazane władzom polskim i zaadaptowane do potrzeb ludności cywilnej. 2 października 1993 r. uzyskało status miasta. Borne Sulino cechuje przewaga zabudowy wielorodzinnej (ryc. 3), najwyższe czteropiętrowe bloki mieszkalne znajdują się przy al. Niepodległości. Ponadto występują tu liczne dwukondygnacyjne budynki mieszkalne w zabudowie szeregowej, pozostałość po dawnych budynkach koszarowych.

Tychowo położone jest w północno-wschodniej części województwa, na terenie powiatu białogardzkiego, na skrzyżowaniu dróg wojewódzkich nr 167 i 169. Miejscowość posiada stację kolejową, na której zatrzymują się pociągi relacji Kołobrzeg–Poznań. Tychowo uzyskało status miasta 1 stycznia 2010 r. W Tychowie przeważają budynki mieszkalne jednorodzinne, w formie domów wolnostojących, niektóre także z zabudową gospodarczą na zapleczu. Jest tam również kilka kamienic dwukondygnacyjnych (ul. Wolności, ul. Bobolicka). Zabudowa wielorodzinna zlokalizowana jest w południowo-zachodniej części, głównie w rejonie ul. Kochanowskiego, w formie trzykondygnacyjnych bloków mieszkalnych. Negatywną cechą charakteryzującą Tychowo, wskazaną w badaniach ankietowych przeprowadzonych wśród mieszkańców, jest „stara zabudowa popegeerowska” (Konecka-Szydłowska 2012, s. 128).

Ryc. 3. Fizjonomia zabudowy Bornego Sulinowa zdominowana przez budynki wielorodzinne

Źródło: opracowanie własne.

Gościno leży w północnej części województwa, na terenie powiatu kołobrzeskiego, przy drodze wojewódzkiej nr 162, która ma formę obwodnicy sąsiadującej od zachodu z terenem zabudowanym miejscowości. Gościno status miasta uzyskało 1 stycznia 2011 r. W części centralnej występuje zabudowa jednorodzinna z budynkami gospodarczymi w obrębie podwórza. Przy ul. IV Dywizji Wojska Polskiego, oprócz domów wolnostojących, znajdują się dwukondygnacyjne kamienice. W najwyższej (częściowo trzykondygnacyjnej) i najbardziej reprezentacyjnej kamienicy mieści się Urząd Miasta. Zabudowa wielorodzinna w formie bloków mieszkalnych zlokalizowana jest w sąsiedztwie ul. Grunwaldzkiej i ul. Torowej. Negatywnym elementem Gościna wskazanym w badaniach ankietowych mieszkańców jest „brak rynku, publicznego miejsca spotkań, parku miejskiego” (Konecka-Szydłowska 2013, s. 202).

Stepnica położona jest w północno-zachodniej części województwa, na terenie powiatu goleniowskiego, przy drodze wojewódzkiej nr 111. Stepnica wraz z przyłączonym obszarem Bogusławia uzyskała status miasta 1 stycznia 2014 r. Wzdłuż głównej ulicy Bolesława Krzywoustego znajdują się domy wolnostojące, jednorodzinne, z towarzyszącą zabudową zagrodową. Najbardziej reprezentatywną część stanowi ul. Kościuszki prowadząca do plaży nad zalewem, z domami dwukondygnacyjnymi, a także Urzędem Miasta oraz charakterystycznym szachulcowym budynkiem Tawerna Panorama. Zabudowa wielorodzinna to głównie czterokondygnacyjne bloki mieszkalne na osiedlu Akacyjnym, a także

nowe osiedle mieszkań komunalnych, złożone z trzykondygnacyjnych bloków przy ul. Kolejowej.

Mielno leży w północno-wschodniej części województwa, na terenie powiatu koszalińskiego, do miejscowości prowadzi droga wojewódzka nr 165. Mielno wraz z przyłączonym Unieściem 1 stycznia 2017 r. uzyskało status miasta. Zabudowa ośrodka charakterystyczna jest dla miejscowości nadmorskiej o funkcjach wypoczynkowych. Znajdziemy tam liczne ośrodki wypoczynkowe i pensjonaty, a także wysokie apartamentowce (ryc. 4). Osiedle domów jednorodzinnych wolnostojących lub w zabudowie szeregowej znajduje się w południowej części Mielna. Zabudowa wielorodzinna występuje w postaci rozproszonej, główne skupisko w postaci trzykondygnacyjnych bloków mieszkalnych znajduje się przy ul. Kościelnej.

Ryc. 4. Fizjonomia zabudowy Mielna – najmłodsze z omawianych miast w województwie zachodniopomorskim

Źródło: opracowanie własne.

Wysokie wartości wskaźnika udziału zabudowy zagrodowej (tab. 2), powyżej 30%, niekorzystnie wpływające na ocenę miejskości pod względem fizjonomii, wystąpiły w przypadku Stepnicy i Gościna. W grupie 55 małych miast województwa zachodniopomorskiego, dla której średnia wyniosła 9,5%, były jednymi z najwyższych (Gościno zajęło 52, a Stepnica 53 miejsce). Wysoką wartością wskaźnika udziału zabudowy zagrodowej, ponad 20%, odznacza się także Tychowo (50 miejsce). Miejscowości te mają genezę ośrodków lokalnej obsługi rolnictwa, co wciąż znajduje swoje odzwierciedlenie w licznych budynkach gospodarczych, inwentarskich i magazynowych. Tym samym mimo niewielkiego

udziału zatrudnionych w sektorze rolniczym pod względem percepcji przestrzeni mogą być postrzegane przez przyjezdnych jako obszary wiejskie. Brak udziału zabudowy zagrodowej cechuje Borne Sulinowo, które podobnie jak miejscowości nadmorskie (Dziwnów, Międzyzdroje) zajęło *ex aequo* 1 miejsce w grupie małych miast w województwie.

Tab. 2. Nowe miasta w województwie zachodniopomorskim i wartości wskaźników z zakresu fizjonomii

Nazwa ośrodka	Rok uzyskania statusu miasta	Wskaźnik udziału zabudowy zagrodowej według stanu na 1 stycznia 2019 r. [%]	Wskaźnik zabudowy (liczba mieszkań przypadających na budynek mieszkalny) według stanu na 31 grudnia 2018 r.
Golczewo	1990	16,3	2,8
Borne Sulinowo	1993	0,0	12,6
Tychowo	2010	23,9	2,5
Gościno	2011	31,3	2,2
Stepnica	2014	37,2	2,4
Mielno	2017	8,0	2,5
Średnia dla małych miast w województwie zachodniopomorskim		9,5	3,1

Źródło: opracowanie własne na podstawie danych GUS oraz Wojewódzkiego Ośrodka Dokumentacji Geodezyjnej i Kartograficznej w Szczecinie.

Wskaźnik zabudowy w grupie nowych miast w województwie zachodniopomorskim wyniósł od 2,2 do 2,8 mieszkań na budynek. Jedynym wyjątkiem było Borne Sulinowo, które wskutek dużego udziału wielopiętrowych bloków mieszkalnych w zabudowie uzyskało wartość wskaźnika kilkukrotnie wyższą (12,6) i zajęło pierwsze miejsce w grupie 55 małych miast w województwie. Pozostałe nowe miasta odznaczają się przewagą niskiej zabudowy jednorodzinnej. Znajduje to odzwierciedlenie w uzyskanej klasyfikacji ośrodków: Golczewo (30 miejsce), Mielno (37), Tychowo (39), Stepnica (44), Gościno (47). Najniższe wartości wskaźnika, poniżej 2, wystąpiły w miastach najmniejszych w województwie, liczących do 2 tys. mieszkańców (Tuczno, Nowe Warpno, Moryń).

Wymienione rodzaje wskaźników z zakresu fizjonomii w dalszej kolejności poddano procedurze unitaryzacji. Dla poszczególnych małych miast w województwie zachodniopomorskim obliczono iloraz sumy otrzymanych wskaźników cząstkowych przez ich liczbę, zgodnie z procedurą konstrukcji wskaźnika syntetycznego Perkala (Runge 2006). W ten sposób otrzymano wartości z przedziału od 0 do 1. Wyniki dla nowych miast porównano, określając także ich pozycję w hierarchii 55 zachodniopomorskich małych miast (tab. 3). Najwyższa wartość, równa 1, wystąpiła w przypadku Bornego Sulinowa. Z kolei najniżej w hierarchii znalazły się dwa nowe ośrodki (Gościno, Stepnica), które podobnie jak miasta najmniejsze, liczące poniżej 2 tys. osób (Cedynia, Suchań), charakteryzują się niskim

Tab. 3. Nowe miasta w województwie zachodniopomorskim i wartości wskaźnika syntetycznego

Nazwa ośrodka	Rok uzyskania statusu miasta	Wskaźnik syntetyczny	Miejsce w województwie (w grupie małych miast)
Golczewo	1990	0,35	44
Borne Sulinowo	1993	1,00	1
Tychowo	2010	0,24	50
Gościno	2011	0,13	52
Stepnica	2014	0,06	54
Mielno	2017	0,44	33

Źródło: opracowanie własne.

stopniem miejskości w zakresie fizjonomii. Na podstawie jednego z aspektów miejskości nie można przesądzać o słuszności nadania miejskiego statusu i dokonywać prób całościowej oceny tej decyzji. Stan odmienny od rzeczywistego sugerują jednak uzasadnienia wydane zarówno przez władze miejscowe (wnioskodawców), jak i stronę ministerialną (organ decyzyjny). W pierwszym przypadku są to sformułowania, iż „układ urbanistyczny i charakter zabudowy miejscowości [...] są charakterystyczne dla jednostki miejskiej”, jak w uzasadnieniu wniosku w sprawie nadania statusu miasta miejscowości Stepnica (Załącznik do uchwały 2013). Z drugiej strony bez podania szczegółów podkreśla się względy „urbanistyczno-przestrzenne (cechy funkcjonalno-przestrzenne projektowanego miasta [...] wykazują jego miejski charakter)”, jak w uzasadnieniu decyzji dotyczącej Gościna (Uzasadnienie do projektu rozporządzenia 2010).

Dyskusja

Fizjonomia jest szczególnym aspektem miejskości. Wpływa na sposób postrzegania ośrodka zarówno przez mieszkańców, jak i osoby z zewnątrz. To właśnie charakter i rodzaj zabudowy oprócz estetyki i ładu architektoniczno-urbanistycznego decyduje o obrazie miasta, jego obliczu. Dlatego fizjonomia stała się także przedmiotem badań socjologów, urbanistów czy architektów (Cullen 1971; Lynch 1960; Rossi 1982; Wallis 1990). Niniejsze opracowanie prezentuje jednak podejście ilościowe w ramach geografii osadnictwa, w którym użyto danych statystycznych dotyczących powierzchni geodezyjnej według kierunków wykorzystania oraz zasobów mieszkaniowych. Wynika to z tego, iż niska zabudowa jednorodzinna oraz obecność elementów zabudowy zagrodowej w postaci budynków gospodarczych, inwentarskich czy magazynowych w części centralnej miejscowości w niekorzystny sposób weryfikuje miejski status. Podaje jednocześnie w wątpliwość słuszność procedury, która w coraz większym stopniu zależy od determinacji lokalnych władz i społeczności, w ramach dyfuzji idei umiastowienia i usamodzielnienia, a nie od stopnia rozwoju atrybutów miejskości danego ośrodka.

Fizjonomiczny aspekt miejskości nowych ośrodków w Polsce nie był w ostatnich latach przedmiotem badań i wnikliwych analiz. Mirek Dymitrow (2012) w pracy poświęconej zróżnicowaniu morfologii miast zdegradowanych i restytuowanych w Polsce zaproponował syntetyczny wskaźnik morfologii miejskiej, który oprócz układu przestrzennego oraz stanu rynku uwzględnia także typ zabudowy. Wyjątek stanowi artykuł Szmytkiego (2018), do którego odnosi się znaczna część niniejszego opracowania, zwłaszcza w zakresie metodologii. W ten sposób wykorzystano dwie kategorie wskaźników. Cechy jakościowe zabudowy określono w oparciu o wskaźnik udziału zabudowy zagrodowej, a cechy wysokościowe na podstawie wskaźnika zabudowy oznaczającego liczbę mieszkań przypadających na budynek mieszkalny. Konstrukcja pierwszego z nich została nieznacznie zmodyfikowana. W niniejszej pracy wybrano tylko część gruntów zabudowanych i zurbanizowanych ogółem, pomijając tereny komunikacyjne oraz użytki kopalne. W ten sposób możliwe było oddanie rzeczywistego charakteru zabudowy, bez uwzględnienia np. bazy lotniczej w granicach miasta Świdwin. Zdecydowano się także na wybór miejscowości, które uzyskały status miast po raz pierwszy, w przeciwieństwie do miast restytuowanych, które pod względem fizjonomii i morfologii znacząco różnią się od miast nowo utworzonych. Znajduje to potwierdzenie w badaniach Szmytkiego (2014), który w odniesieniu do Polski południowo-zachodniej stwierdził, iż „wydzielone typy (miasta historyczne i miasta nowe) znacząco różnią się w zakresie wyznacznikowych dla danego typu cech morfogenetycznych”. Jako zakres czasowy wybrano ostatnie trzydzieści lat, od transformacji systemowej, której znaczenie i skutki były przedmiotem szczególnej uwagi badaczy małych miast (Kwiatek-Sołtys 2004; Zuzańska-Żyśko 2006; Jażewicz 2009).

Wnioski

Analiza miast nowych, które pomiędzy 1990 a 2020 r. uzyskały po raz pierwszy miejski status, wykazała duże zróżnicowanie na szczeblu krajowym. Odmienne wielkości wskaźników wynikać mogą z regionalnych uwarunkowań w ramach sieci osadniczej poszczególnych części kraju. Niekorzystne wartości wskaźnika udziału zabudowy zagrodowej oraz wskaźnika zabudowy oznaczającego liczbę mieszkań przypadających na budynek mieszkalny wystąpiły w przypadku trzech ośrodków. Głinojeck, Radłów i Świątniki Górne odznaczają się przewagą zabudowy niskiej, jednorodzinnej, której w znacznym stopniu towarzyszą elementy zabudowy zagrodowej. W skali kraju najwyższy stopień miejskości w zakresie fizjonomii wystąpił w przypadku dwóch zachodniopomorskich miast – Bornego Sulinowa oraz Golczewa, które jako jedyne zanotowały korzystne wartości obu wskaźników względem średniej dla wszystkich małych miast w Polsce. Borne Sulinowo cechuje brak zabudowy zagrodowej i wysoka wartość wskaźnika zabudowy, powyżej 12, co znajduje swoje odzwierciedlenie w licznych blokach wielopiętrowych. Miejska fizjonomia Golczewa, choć bardziej zbliżona do średniej dla małych miast w Polsce, wynoszącej ponad 16% w zakresie udziału zabudowy zagrodowej oraz ponad 2 mieszkania na budynek mieszkalny, świadczy

o słuszności uzyskanego miejskiego statusu na podstawie aspektu fizjonomicznego. W przypadku prób całościowej oceny decyzji o zmianie ich statusu należy jednak mieć na uwadze także inne atrybuty miejskości, odnoszące się do cech ludnościowych, gospodarczych czy infrastrukturalnych.

Najliczniejsza grupa miast nowych, które w omawianym okresie uzyskały miejski status po raz pierwszy, wystąpiła w województwie zachodniopomorskim. Strefę zachodniopomorską jako obszar powstawania nowych miast w „strefie bezmiejskiej” wyróżnili w swej pracy Szmytkie i Krzysztofik (2016). Próba bardziej wnikliwej analizy jednego województwa oprócz braku bieżących danych dla miast w skali kraju wynikała także z regionalnego zróżnicowania kryteriów miejskości, na co zwracali uwagę Sokołowski (1998) i Drobek (2002). Zachodniopomorskie małe miasta uzyskały korzystniejsze średnie wielkości wskaźników (poniżej 10% dla wskaźnika udziału zabudowy zagrodowej oraz powyżej 3 dla wskaźnika zabudowy) od średnich dla małych miast w skali kraju (odpowiednio powyżej 16% i powyżej 2). Mimo iż wartości te dotyczyły roku 2014 dla danych w skali kraju i roku 2019 w przypadku województwa zachodniopomorskiego, świadczyć mogą o wyższym poziomie miejskości w zakresie fizjonomii w województwie zachodniopomorskim. W oparciu o najnowsze dane według stanu na 1 stycznia 2019 r. obliczono wielkości wskaźnika syntetycznego dla małych miast w województwie zachodniopomorskim. W ten sposób otrzymano wartości z przedziału od 0 do 1. Najwyższa wartość, równa 1, wystąpiła w przypadku Bornego Sulinowa, co potwierdziło wcześniejsze wyniki z 2014 r. na szczeblu krajowym. Z kolei najniżej w hierarchii małych miast województwa zachodniopomorskiego znalazły się dwa nowe ośrodki (Gościno, Stepnica), podobnie jak miasta najmniejsze, liczące poniżej 2 tys. osób (Cedynia, Suchań). Ich przykład świadczy o niedoskonałości stawianych wymogów w ramach procedury nadawania statusu miast, która w większym stopniu powinna uwzględniać fizjonomię potencjalnych miast i weryfikować ten aspekt miejskości.

Literatura

- Cudny W., 2008, „The study of the landscape physiognomy of urban areas – the methodology development”, *Dissertations Commission of Cultural Landscape*, nr 8, s. 74–85.
- Cullen G., 1971, *The Concise Townscape*, London: Architectural Press.
- Drobek W., 2002, „Polskie nowe miasta (1977–2001)”, w: J. Słodczyk (red.), *Przemiany bazy ekonomicznej i struktury przestrzennej miast*, Opole: Uniwersytet Opolski, s. 71–84.
- Dymitrow M., 2012, *The Hidden Face of Urbanity. Morphological Differentiation of Degraded and Restituted Towns in Poland in the Context of the Efficacy of the National Administrative System*, Gothenburg: University of Gothenburg.
- Dziewoński K., 1962, „Zagadnienia typologii morfologicznej miast w Polsce”, *Czasopismo Geograficzne*, t. 33, nr 4, s. 441–457.
- Golachowski S., 1969, *Studia nad miastami i wsiami śląskimi*, Opole–Wrocław: PWN.
- Golachowski S., Kostrubiec B., Zagożdżon A., 1974, *Metody badań geograficzno-osadniczych*, Warszawa: PWN.

- Jażewicz I., 2009, *Funkcjonowanie małych miast Pomorza Środkowego w okresie transformacji systemowej*, Słupsk: Wydawnictwo Naukowe Akademii Pomorskiej.
- Konecka-Szydłowska B., 2012, „Szanse i zagrożenia rozwoju nowo utworzonych małych miast”, *Studia miejskie*, nr 7, s. 123–134.
- Konecka-Szydłowska B., 2013, „Percepcja przestrzeni małego miasta na przykładzie Gościna”, *Acta Universitatis Lodziensis. Folia Geographica Socio-Oeconomica*, nr 15, s. 193–207.
- Kostrubiec B., 1972, „Analiza zjawisk koncentracji w sieci osadniczej – problemy metodyczne”, *Prace Geograficzne*, nr 93, IG PAN.
- Koter M., 1974, „Fizjonomia, morfologia i morfogeneza miasta. Przegląd rozwoju oraz próba uściślenia pojęć”, *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Łódzkiego, Nauki Matematyczno-Przyrodnicze*, seria 2, z. 55, s. 3–16.
- Koter M., 1979, „Struktura morfogenetyczna wielkiego miasta na przykładzie Łodzi”, *Acta Universitatis Lodziensis, Nauki Matematyczno-Przyrodnicze*, seria 2, z. 21, s. 25–52.
- Koter M., 1994, „Od fizjonomii do morfogenezy i morfologii porównawczej. Podstawowe zagadnienia teoretyczne morfologii miast”, w: M. Koter, J. Tkocz (red.), *Zagadnienia geografii historycznej osadnictwa w Polsce*, Materiały konferencyjne, Toruń–Łódź, s. 23–32.
- Koter M., Kulesza M., 1994, „Badania geograficzno-historyczne osadnictwa miejskiego w Polsce w latach 1918–1993”, w: S. Liszewski (red.), *Geografia osadnictwa i ludności w niepodległej Polsce. Lata 1918–1993. T. 2: Kierunki badań naukowych*, Łódź: PTG, s. 131–161.
- Koter M., Kulesza M., 2007, „Morfologia miast – stan i tendencje rozwoju”, w: I. Jażdżewska (red.), *Polska geografia osadnictwa, dotychczasowy dorobek, program badań*, XX Konwersatorium Wiedzy o Mieście, Łódź: Wydawnictwo UŁ, s. 303–314.
- Koter M., Kulesza M., 2008, „Zastosowanie metod conzenowskich w polskich badaniach morfologii miast”, w: M. Kulesza (red.), *Czas i przestrzeń w naukach geograficznych. Wybrane problemy geografii historycznej*, Łódź: Wydawnictwo UŁ, s. 257–272.
- Kwiatek-Sołtys A., 2004, *Małe miasta województwa małopolskiego w okresie transformacji systemowej*, Kraków: Wydawnictwo Akademii Pedagogicznej.
- Leszczycki S., 1936, „Typy fizjonomiczne miast Polski”, *Samorząd Terytorialny*, t. 8, nr 1/2, s. 65–76.
- Lynch K., 1960, *The Image of the City*, Cambridge: MIT Press.
- Miszewska B., 1971, „Analiza morfologiczna Opola”, *Studia Społeczno-Ekonomiczne*, nr 2, s. 180–217.
- Najgrakowski M., 2009, „Miasta Polski do początku XXI wieku”, *Dokumentacja Geograficzna*, nr 39, Warszawa: IGiPZ PAN.
- Ormicki W., 1932, „Miasto jako przedmiot badań geograficznych”, *Wiadomości Geograficzne*, nr 2, s. 31–33.
- Ratzel F., 1882, *Anthropogeographie*, Stuttgart: J. Engelhorn.
- Rossi A., 1982, *The Architecture of the City*, Cambridge: MIT Press.
- Rozporządzenie Ministra Infrastruktury z dnia 12 kwietnia 2002 r. w sprawie warunków technicznych, jakim powinny odpowiadać budynki i ich usytuowanie. Tekst jednolity, Dziennik Ustaw 2019, poz. 1065.
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 9 sierpnia 2001 r. w sprawie trybu postępowania przy składaniu wniosków dotyczących tworzenia, łączenia, dzielenia, znoszenia i ustalania granic gmin, nadawania gminie lub miejscowości statusu miasta, ustalania

- i zmiany nazw gmin i siedzib ich władz oraz dokumentów wymaganych w tych sprawach. Tekst jednolity, Dziennik Ustaw 2014, poz. 310.
- Runge J., 2006, *Metody badań w geografii społeczno-ekonomicznej – elementy metodologii, wybrane narzędzia badawcze*, Katowice: Wydawnictwo UŚ.
- Schlütter O., 1899, „Über den Grundriss der Städte”, *Zeitschrift der Gesellschaft für Erdkunde zu Berlin*, nr 34, s. 446–462.
- Simche Z., 1928, „O typach planów krajobrazowych miast”, *Przegląd Geograficzny*, nr 8, s. 67–76.
- Simche Z., 1930, *Tarnów i jego okolica*, Tarnów.
- Słownik wyrazów obcych*, 2002, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN
- Sokołowski D., 1998, „Próba określenia względnej wielkości osiedli oraz kryteriów miejskości”, w: J. Łoboda (red.), *Przekształcenia regionalnych struktur funkcjonalno-przestrzennych*, Studia Geograficzne, 69, Acta Universitatis Wratislaviensis, 2048, Wrocław: Wydawnictwo Uniwersytetu Wrocławskiego, s. 111–122.
- Sokołowski D., 1999, *Zróżnicowanie zbioru małych miast i większych osiedli wiejskich w Polsce w ujęciu koncepcji kontinuum wiejsko-miejskiego*, Toruń: Wydawnictwo UMK.
- Szczeciński Dziennik Wojewódzki*, 1947, nr 4.
- Szczeciński Dziennik Wojewódzki*, 1948, nr 13.
- Szmytkie R., 2014, *Metody analizy morfologii i fizjonomii jednostek osadniczych*, Rozprawy Naukowe Instytutu Geografii i Rozwoju Regionalnego, t. 35, Wrocław: Uniwersytet Wrocławski.
- Szmytkie R., 2018, „Kryteria morfologiczne w procedurze administracyjnej nadawania statusu miasta”, *Wiadomości Statystyczne*, nr 12, s. 40–56.
- Szmytkie R., Krzysztofik R., 2011, „Idea miejskości w Polsce”, w: B. Namyślak (red.), *Przekształcenia regionalnych struktur funkcjonalno-przestrzennych. T. 2: Zmiany funkcjonalno-przestrzenne miast i obszarów wiejskich*, Rozprawy Naukowe Instytutu Geografii i Rozwoju Regionalnego, t. 20, Wrocław: Uniwersytet Wrocławski, s. 25–39.
- Szmytkie R., Krzysztofik R., 2016, „Powstawanie miast w strefach bezmiejskich”, *Konwersatorium Wiedzy o Mieście*, t. 29, nr 129, s. 25–35.
- Ustawa z dnia 29 sierpnia 2003 r. o urzędowych nazwach miejscowości i obiektów fizjograficznych. Tekst jednolity, Dziennik Ustaw 2019, poz. 1443.
- Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym. Tekst jednolity, Dziennik Ustaw 2019, poz. 506.
- Uzasadnienie do projektu rozporządzenia Rady Ministrów z 2010 r. w sprawie połączenia, ustalenia granic i nazw gmin oraz siedzib ich władz, ustalenia granic niektórych miast, nadania niektórym miejscowościom statusu miasta oraz zmiany niektórych rozporządzeń (skierowany do uzgodnień międzyresortowych), Rejestr zmian, Biuletyn Informacji Publicznej MSWiA.
- Wallis A., 1990, *Socjologia przestrzeni*, wybór i oprac. E. Grabska-Wallis, M. Ofierska, Warszawa: Niezależna Oficyna Wydawnicza.
- Wyrok Naczelnego Sądu Administracyjnego z dnia 4 grudnia 2008 r., sygn. akt II OSK 1536/07.

Załącznik do uchwały nr XX/219/13 Rady Gminy Stepnica z dnia 25 marca 2013 r. w sprawie wystąpienia z wnioskiem o nadanie statusu miasta miejscowości Stepnica, Rejestry Uchwał, Biuletyn Informacji Publicznej, Urząd Miasta i Gminy Stepnica.

Zuzańska-Żyśko E., 2006, *Małe miasta w okresie transformacji. Studium w regionie śląskim*, Katowice: Wydawnictwo Śląsk.